

آسیب شناسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری از منظر قرآن و نهج البلاغه

مریم اعتمادی^۱

چکیده

در جوامع بشری وجود حاکم شجاع و با عدالت، می تواند قدرت حکومت را تضمین کند. ضرورت وجود رهبر یکی از مسلمانات هر جامعه ای است. در دین اسلام نیز پیروی از رهبری که به تبیین دین و پاسداری از شریعت اسلام پردازد، توصیه شده است. در این میان برخی جوامع بشری از رهبری تبعیت نکرده و دچار آسیب هایی در عرصه های فردی، اجتماعی، سیاسی و ... خواهند شد. از منظر قرآن و نهج البلاغه پیروی از رهبری باعث ظفرمندی جامعه خواهد شد و عدم پیروی از رهبری سبب بروز آسیب برای جامعه خواهد شد. این مقاله که با هدف شناخت «آسیب شناسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری از منظر قرآن و نهج البلاغه» به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه ای- اسنادی تدوین شده است. یافته ها حاکی از آن است که آسیب های سیاسی شامل تشکیل حکومت استبدادی، تفرقه و شکست است. همچنین آسیب های اجتماعی که شامل عدم امنیت و عدم وحدت جامعه است، آسیب های فرهنگی دگرگونی ارزش ها، افزایش کینه توزی و ایجاد تفرقه است. آسیب های اقتصادی نیز شامل رشوه و رانت خواری است. در نتیجه جوامع بشری باید از رهبری که برای جامعه با شجاعت و قدرت خود سیاست اقتدارمند می آفریند و پایبند به علوم دینی، گسترش و تبیین دین در جامعه است، پیروی کنند تا از آسیب ها در امان بمانند.

واژگان کلیدی: آسیب شناسی، پیروی، جوامع بشری، رهبری، قرآن، نهج البلاغه.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه علمیه سجادیه تهران.

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است که برای ادامه‌ی حیات نیازمند کسب امکانات و مواهب طبیعی است. بی‌تردید برای کسب این موارد احتمال بروز نزاع و اختلاف در میان بشر نیز امکان پذیر است. به همین دلیل برای حفظ زندگی اجتماعی نیازمند قوانین حکومتی و پیروی از رهبری می‌باشد. در زمان غیبت امام معصوم علیه السلام نیاز است که جوامع از فقیه جامع الشرایطی که اقتدار، شجاعت، قدرت دارد و در مبانی قرآنی و نهج البلاغه شرایط او را ذکر کرده است، پیروی کنند. «وَمَكَانُ الْقِيَمِ بِالْأَمْرِ مَكَانُ النَّظَامِ مِنَ الْخَرْزِ يَجْمَعُهُ وَيَضُمُّهُ؛ جایگاه رهبر چونان ریسمانی محکم است که مهره‌ها را متحد ساخته به هم پیوند می‌دهد».^۱ اما اکنون حتی در جوامع اسلامی افرادی وجود دارند که از رهبری چنین فردی امتناع می‌ورزند که سبب بروز آسیب‌هایی هم برای خود و هم در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به وجود خواهند آورد. به همین دلیل این سوال مطرح شده است که آسیب شناسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری از منظر قرآن و نهج البلاغه چگونه است؟

اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع در این است که کشور ایران، با وجود رهبری قدرتمند، شجاع، دانا و فقیه جامع الشرایط از هر جهتی است که برخی افراد از پیروی کردن او امتناع کردند و به دشمنان نظام و اسلام پیوستند، در جامعه هرج و مرج، کشتار، اغتشاشات و ... به وجود آوردند. به همین دلیل پرداختن به این موضوع ضرورت یافته است تا همگان بدانند پیروی از رهبری لازمه‌ی هر حکومتی است.

در مورد پیشینه‌ی موضوع مورد نظر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. مرتضی مطهری در کتاب خود با عنوان «امامت و رهبری» که در سال ۱۳۶۴ به چاپ رسیده است، بحث امامت را از دو دیدگاه اهل تشیع و تسنن به صورت تفصیلی مورد واکاوی قرار داده است.
۲. نصرت الله جمالی نیز در کتاب خود با عنوان «عوامل سقوط حکومت‌ها در قرآن و نهج البلاغه»؛ به برخی عوامل سقوط از جمله عدم پیروی از رهبری عنوان کردند.

^۱ نهج البلاغه: خطبه ۱۴۶.

۳. محمد بشیر مقدسی و حسین علوی مهر در مقاله‌ی خود تحت عنوان «امام علی (علیه السلام) تندیس وحدت»؛ به رهبری در جامعه و پیروی از او به عنوان یکی از محورهای وحدت اسلامی اشاره کرده‌اند.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این پژوهش درصدد است تا آسیب‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جوامع بشری را در عدم پیروی از رهبری از منظر قرآن و نهج البلاغه مورد واکاوی قرار دهد.

۱. مفهوم شناسی

در هر مقاله‌ای نیاز است تا کلمات کلیدی و واژگان پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مفهوم شناسی شود تا هر گونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد.

۱-۱. آسیب شناسی

آسیب از دو کلمه آسیب و شناسی ترکیب شده است؛ آسیب شناسی از دو کلمه آسیب و شناسی تشکیل شده است که «آسیب» در لغت به معنای «آفت، بیماری، اختلال و خطر» آمده است. در فرهنگ فارسی چنین معنا شده است: «آسیب: زخم، عیب و نقص، درد، رنج، گزند، آزار، زیان، خسارت».^۱

در فرهنگ دینی، واژه ی «آفت» بار معنایی «آسیب» را دارد. آفت، یعنی آنچه سبب فساد، تباهی، خرابی و بیماری است. خسارت و زیانی را که از بیرون و درون بر امور معنوی یا مادی وارد می‌شود، آفت گویند.^۲ فرهنگ‌نویسان فارسی زبان، «آفت» را چنین معنا نموده‌اند: «آفت: آنچه مایه‌ی فساد و تباهی گردد».^۳ در نتیجه آسیب آنچه که مایه‌ی فساد و تباهی، آفت در جامعه خواهد شد.

«شناخت درد و رنج و خسارت».^۴ در اصطلاح هم به آن دسته از علل و اختلالاتی اطلاق می‌شود که وجودشان تداوم و حرکت پدیده ای را تهدید می‌کند و آن را از رسیدن به اهداف و آرمانش باز می‌دارد و یا از کارایی لازم می‌اندازد.

^۱ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۴۷.

^۲ جوهری، صحاح اللغة، ج ۴، ص ۱۳۳۳.

^۳ معین، همان، ص ۶۹.

^۴ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۳۱.

«اصطلاح آسیب‌شناسی در همه رشته‌های علوم اعم از کاربردی، پایه، تجربی، طبیعی و انسانی به کار گرفته شده و به تبع آن در ادبیات دینی نیز بیش از یک سده است که مورد توجه قرار گرفته است».^۱

۱-۲. پیروی

در لغت به معنای «تبعیت، اقتدا، اقتفا»^۲؛ «متابعت، اسوه، تأسی، پس روی، اتباع»^۳ آمده است. در بحث پیروی از رهبری، ولایت‌پذیری بی‌چون و چرا و تبعیت از فرامین، مقصد و مسیر نشان داده شده رهبری است.^۴

۱-۳. رهبر

در لغت به معنای «راهبر، قائد، دال، راهنما، رهنما، هادی، پیشرو، پیشوا، امام»^۵؛ «کسی که دیگری را راهنمایی می‌کند».^۶

رهبر در اصطلاح کسی است که برای رسیدن به اهداف گروه، جامعه، تیم و ... تلاش می‌کند و دیگران از راهنمایی‌های او استفاده می‌کنند. رهبری در واقع یکی از ابزار رسیدن به فرجام است.^۷

۱-۴. جوامع

جوامع جمع جامعه است. جامعه در لغت به معنای اجتماع، مجتمع، حوزه، حلقه، مردم یک کشور یا یک شهر یا ده آمده است. گروهی از مردم که برای رسیدن به هدف مخصوص تحت قواعد معین گرد هم جمع آمده‌اند.^۸

جامعه در اصطلاح حاصل جمع شدن افراد و رفتارهای متقابل بین آنان است که با هم زندگی کرده و در وصول به اهداف و آرمان مشخصی به هم کمک و مساعدت می‌کنند. افزون بر آن، ضوابط و مقرراتی

^۱ اسفندیاری، آسیب‌شناسی دینی (پژوهشهایی درباره اسلام‌شناسی و جامعه‌شناسی)، ص ۷.

^۲ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۳۸۸.

^۳ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۴، ص ۱۱۴۲.

^۴ هدایت نیا، دوگانه تبعیت و تفکر، سایت خامنه‌ای. ۱۳۹۳/۰۵/۰۴.

^۵ دهخدا، همان، ج ۸، ص ۱۲۳۲.

^۶ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۵۸۸.

^۷ مطهری، امامت و رهبری، ص ۲۹.

^۸ دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۵، ص ۹۷۶.

خاص نیز بر ارتباط میان آنان حکمفرما است و برای تامین تداوم و ثبوت اجتماع، نهادها، موسسات و سازمانهایی وجود دارد.^۱

۲. آسیب‌های سیاسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری

در صورت عدم پیروی جوامع بشری از رهبری جامعه دچار آسیب‌های سیاسی از جمله تشکیل حکومت استبدادی، تفرقه و اختلاف، شکست در برابر دشمنان، رواج ظلم در جامعه، تسلط اشرار در جامعه و ... خواهد شد که در زیر به برخی از این آسیب‌ها اشاره خواهد شد.

۲-۱. تشکیل حکومت استبدادی

زمانی که جوامع بشری از رهبری فرد عادل و دلسوز نظام پیروی نکنند، در جامعه حکومت استبدادی بوجود خواهد آمد، در چنین جامعه‌ای اشرافی‌گری، دیکتاتوری و حاکمان نابحق بر جامعه حکومت خواهند کرد.^۲ در آیات الهی نیز اشاره به قومی فاسق دارد که استبداد آنان را رهبری کرده است: «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ»^۳؛ پس فرعون قوم خود را سبک شمرد و آنان او را اطاعت کردند زیرا آنان قومی فاسق بودند.

جوامع بشری باید از نظام باطل که بر اساس استخفاف و تحقیر مردم است، دوری کنند، ولی اطاعت آنان در نظام حق بر اساس انتخاب احسن و همراه با محبت باشد.^۴

امام علی علیه السلام بعد از کناره‌گیری خوارج از مساله حکمیت و سر دادن شعار «لا حکم الا الله» فرمودند:

«و من کلام له (علیه السلام) کَلَّمْ به الخوارج حین اعتزلوا الحکومه و تنادوا أن لا حکم الا لله: أَصَابَكُمْ حَاصِبٌ وَلَا بَقِيَّ مِنْكُمْ [آبر] آثَرٌ. فَأَوْبُوا شَرَّ مَا بٍ وَارْجِعُوا عَلَى أَثَرِ الْأَعْقَابِ. أَمَا إِنَّكُمْ

^۱ قنادان، جامعه شناسی مفاهیم کلیدی، ص ۶۰.

^۲ خامنه‌ای، بیانات در دانشکده علوم دریایی نوشهر، ۱۳۸۸/۰۷/۱۴.

^۳ زخرف: ۵۴.

^۴ قرائتی، تفسیر نور، ج ۸، ص ۴۶۴.

و هم برای آیندگان مشکلاتی را به وجود خواهد آورد. در ادامه به برخی از آسیب‌های اقتصادی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری پرداخته خواهد شد.

۵-۱ رشوه

هر نظام اقتصادی اگر از سلامت اداری دستگاه‌های نظارتی و حمایتی برخوردار نباشد دچار بیماری و فساد شده و در کارکرد آن اختلال ایجاد خواهد شد. معضلاتی چون تبعیض و رشوه از جمله آفت‌های است که می‌توان اقتصاد یک کشور را فلج نمایند پدیده شوم و ویرانگر رشوه خواری از موانع شایعی است عده‌ای برای سوءاستفاده از قانون آن را به کار می‌گیرند، این گروه در حقیقت در پی آن هستند که با ایجاد روابط، ضوابط قانون این را زیر پا نهاده و از امتیازات قانونی بهره‌مند گردند.^۱

هنگامی که ارباب رجوع نتواند سخنان و مشکلات خود را مستقیماً به گوش مدیران برساند، از راه‌های نامتعارف و غیررسمی وارد می‌شود و با توسل به اطرافیان مدیر و مسئول می‌کوشد به حقوق قانونی خود برسد و مشکلات خود را حل کند در همین ابتدا و در گام نخست شبکه‌های ناسالم ارتباطی به وجود می‌آورد که در ازای کارچاق کنی، مبالغ گزافی دریافت می‌کنند گاهی خود مدیر یا مسئول مرتبط مبالغی را دریافت می‌کند این‌ها آفات هر نظام اداری سالم به شمار می‌آید.^۲

خداوند در قرآن کریم فرمودند: «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان وقاضی‌ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می‌دانید (که خلاف می‌کنید).^۳

حال اگر کسانی که در سمت‌های دولتی قرار دارند پول‌های را به عنوان رشوه دریافت کنند و آن را عملی درست تلقی کنند کم کم وضعیتی به وجود خواهد آمد که دیگر نمی‌توان آن را به عنوان فساد اداری محکوم کرد.^۴ رهبر انقلاب در این زمینه فرمودند: آدم فاسد با رشوه دادن دیگران را فاسد می‌کند.^۵

۱ نعیم آبادی، مبانی دینی اقتصاد مقاومتی، صص ۱۸۴-۱۹۸.

۲ همان، رشوه، ص ۶۴.

۳ بقره: ۱۸۸.

۴ نبوی، فساد اقتصادی پدیده یا جریان، ص ۱۰.

۵ خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۸۰/۱۰/۱۹.

امام علی علیه السلام در این باره فرمودند: «أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ مَنَعُوا النَّاسَ الْحَقَّ فَاشْتَرَوْهُ وَأَخَذُوهُمْ بِالْبَاطِلِ فَاقْتَدَوْهُ؛ کسانی که قبل از شما بودند باین خاطر سقوط کردند که مردم را از حقوق خود باز می داشتند مردم هم ناگزیر بودند حق خود را بخرند و از طریق باطل (رشوه) حق خود را باز گیرند، طبقه بعد هم آمدند و از گذشتگان تقلید کردند».^۱

در نتیجه این آفت‌ها ناشی از عدم پیروی از رهبری است. رهبری که در جامعه خود رشوه را حرام می‌داند و حتی رشوه را باعث سقوط اقتصادی جامعه دانسته و دستور به مبارزه با این افراد می‌دهد. در چنین حالتی اگر کسی از رهبری پیروی نکند، بی شک دچار این معضل اقتصادی خواهد شد.

۵-۲ رانت‌خواری

رانت‌خواری این اصطلاح که اخیراً در عرصه مدیریت پدیدار شده بدین معناست که فردی به خاطر داشتن روابط مادی و معنوی با مدیران و مسئولان رده بالای سیاسی، اقتصادی و... بتواند از منابع و امکانات برای منافع شخصی خود از قبیل، استخدام، گرفتن پست و رفتن به سفرهای خارج با بودجه اداره و سازمان استفاده کند در حقیقت رانت‌خواری امتیاز گرفتن و امتیاز دادن است.

حضرت امیرالمومنین به عنوان بهترین الگوی مدیریتی به هیچ عنوان از بیت‌المال به برادرش عقیل که از گرسنگی خود و فرزندانش، صورتشان به زردی گراییده بود نداد هیچ وقت به کار کارگزاران امتیازی نمی‌داد.^۲

رهبر انقلاب رانت خواری را مناسبات غلط اقتصادی می‌دانند که در جامعه حاکم است، حاکمیت رانت‌خواری در کشور تولید کننده واقعی را ناامید می‌کند.^۳ بر سر راه استقلال اقتصادی کشور سنگ‌اندازی‌های فراوانی وجود دارد. که بخش عمده‌ای از آن را می‌توان از عدم پیروی از رهبری مقتدر و دانا دانست که با تبیعت نکردن از چنین رهبری، ضعف مدیریتی و نداشتن علم اقتصادی در مساله رانت‌خواری به وفور مشاهده خواهد شد و اقتصاد جامعه زمین خواهد خورد. زیرا از افرادی استفاده شده که هیچ از اقتصاد، اقتصاد مقاومتی، جهاد تبیین اقتصادی متوجه نخواهند شد.

^۱ نهج البلاغه: نامه ۷۹.

^۲ علیزاده، آقاپور، اوصاف و ویژگی‌های مدیران در قرآن و نهج البلاغه، صص ۱۴۵-۱۴۴.

^۳ خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۰۴/۱۵.

نتیجه گیری

آسیب شناسی یعنی شناخت آفت‌ها در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و است. مقاله‌ی حاضر با عنوان آسیب‌شناسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری از منظر قرآن و نهج البلاغه، به آسیب‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی عدم پیروی از رهبری پرداخته است که با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است.

- آسیب‌های سیاسی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری که شامل تشکیل حکومت استبدادی است، زمانی که مردم از رهبری کسی که دلسوز و به حق است تبعیت نکنند، استبداد بر آنان سلطه خواهد کرد. تفرقه و شکست جامعه در چنین حالتی بی شک اتفاق خواهد افتاد، زیرا رهبری که بینش صحیح سیاسی و اجتماعی داشته باشد، دیگر وجود ندارد، و مردم از استبداد پیروی کردند.
- آسیب‌های اجتماعی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری که شامل عدم امنیت است، امنیت مهم‌ترین مساله در جوامع است، با امنیت کشور از خطر تجاوز دور خواهد ماند. عدم وحدت جامعه نیز از آسیب‌های دیگر عدم پیروی از رهبری است، زمانی که تبعیت از رهبری شود، همه در یک مسیر حرکت خواهند کرد، اما در صورت عدم پیروی از رهبری، هر کسی به یک سو خواهد رفت و جامعه دچار هرج و مرج خواهد شد.
- آسیب‌های فرهنگی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری که شامل دگرگونی ارزش‌ها، افزایش کینه‌توزی و ایجاد تفرقه در میان مردم است. ارزش‌ها زمانی ارزش هستند که رهبری آنان را با فرامین الهی مشخص کند که در صورت عدم پیروی ارزش‌ها دیگر جایی در جوامع بشری نخواهند داشت. کینه‌توزی و ایجاد تفرقه نیز با نفوذ دشمنان به درون کشور صورت خواهد گرفت.
- آسیب‌های اقتصادی جوامع بشری در عدم پیروی از رهبری که شامل رشوه و رانت خواری است. رشوه که سبب سقوط اقتصادی در جامعه خواهد شد، و خداوند و امام علی علیه السلام نیز از این کار نهی کردند، رانت خواری نیز سبب خواهد شد کسانی بر منصب کشور ریاست کنند که سواد اقتصادی ندارد و همین امر سبب سقوط اقتصادی جامعه خواهد شد.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه محسن قرائتی.

❖ نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی.

کتاب

۱. اسفندیاری، محمد، آسیب شناسی دینی (پژوهشهایی درباره اسلام شناسی و جامعه شناسی)، قم: انتشارات صحیفه خرد، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.
۲. جمالی، نصرت الله، عوامل سقوط حکومتها در قرآن و نهج البلاغه، قم: انتشارات نهاوندی، ۱۳۷۶ ش.
۳. جوهری، اسماعیل بن حمار، صحاح اللغة، احمد بن عبدالغفور عطار، تهران: انتشارات امیری، ۱۳۶۸ ش.
۴. دفتر فرهنگی فخرالائمه، اکسیر اعظم (۱)، تهران: دفتر فرهنگی فخر الائمہ، اسفند ۱۳۸۶ ش.
۵. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: مجلس شورای ملی، ۱۳۷۵ ش.
۶. طوسی، محمد حسین، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۵ ش.
۷. علیزاده، یعقوب؛ آقاپور، مهدی، اوصاف و ویژگی های مدیران در قرآن و نهج البلاغه، قم: دانش پرور، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
۸. عمید، حسن، فرهنگ جیبی عمید، تهران: راه رشد، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
۹. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. قنادان، منصور، جامعه شناسی مفاهیم کلیدی، تهران: انتشارات آوای نور، چاپ پانزدهم، ۱۴۰۰ ش.
۱۱. مطهری، مرتضی، امامت و رهبری، قم: انتشارات صدرا، ۱۳۷۰ ش.
۱۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات ادنا، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ش.
۱۳. مفید، محمد بن محمد، ترجمه و متن الأمالی شیخ مفید، مترجم: حسین استاد ولی، ج ۱، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۴ ش.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمومنین، شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، قم: امام علی ابن ابی طالب، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.
۱۵. نادری، مهدی، سیمای سیاست در قرآن کریم بر اساس تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۹۲ ش.
۱۶. نعیم آبادی، غلامعلی، مبانی دینی اقتصاد مقاومتی، تهران: سروش نعیم، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.
۱۷. ———، رشوه، موسسه فرهنگی، بی جا: توسعه قلم انتشاراتی باقری، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.

مجله

۱. نبوی، محمد حسن، فساد اقتصادی پدیده یا جریان، مبلغان ۲۶ (معاونت تبلیغ و آموزش کاربردی حوزه علمیه قم)، شماره ۲۶، ۱۳۸۰ ش.

سایت اینترنتی

۲. خامنه‌ای، سید علی، بیانات در دانشکده علوم دریایی نوشهر، ۱۳۸۸/۰۷/۱۴.
۳. — بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۰۴/۱۵.
۴. — بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۸۰/۱۰/۱۹.
۵. — بیانات در دیدار زائران و مجاورین حرم مطهر رضوی، ۱۳۷۱/۰۱/۱۵.
۶. صفری، ارزش یک جامعه را چگونه بسنجیم، پورتال حوزه نیوز، کد خبر: ۸۶۵۶۴۰.
۷. هدایت نیا، دوگانه تبیعت و تفکر، سایت خامنه‌ای. ۱۳۹۳/۰۵/۰۴.